
As formas de tratamento nunha fala galega¹

Eduardo Louredo Rodríguez

CPI Virxe dos Remedios / Instituto da Lingua Galega

Data de recepción: 21/07/2020 | Data de aceptación: 30/07/2020

Resumo:

Neste artigo estudo o uso dos pronomes *ti* e *vostede* con diferentes interlocutores nunha comarca rural do interior de Galicia (O Ribeiro, provincia de Ourense). Os datos para este estudo foron obtidos mediante entrevistas con cuestionario a trinta individuos de dez localidades diferentes. Con este traballo pretendo amosar como a utilización dos pronomes de tratamento é unha variable suxeita a un proceso de cambio lingüístico, observable nos usos lingüísticos de tres grupos de idade diferentes. A conclusión principal deste estudo é que o emprego de *vostede* diminúe e aumenta o tratamento con *ti*.

Palabras chave:

galego, variación lingüística, cortesía lingüística, pronomes persoais, formas de tratamento.

Address forms in a Galician dialect

Abstract:

In this paper I study the use of the pronouns ti 'you' and vostede 'courteous you' with different interlocutors in a rural region of the interior of Galicia (O Ribeiro, Ourense province). The data for this study were obtained through questionnaire interviews with thirty individuals from ten different localities. Along this work I intend to show how the use of address pronouns is a variable subject to a process of linguistic change, which is observable in the linguistic uses of three different age groups. The main conclusion of this study is that the employment of vostede decreases and the address with ti increases.

Key words:

Galician, linguistic variation, linguistic courtesy, personal pronouns, address forms

1 Unha versión anterior deste traballo forma parte da tese de doutoramento do autor, titulada *Variación e cambio lingüístico en tempo aparente: o galego do Ribeiro*, dirixida polo profesor Xulio Sousa Fernández. A el, aos membros do tribunal que a xulgou (formado polos profesores Carlota de Benito Moreno, Francisco Dubert García e Aquilino Alonso Núñez) e aos dous revisores anónimos, quérolles expresar o meu agradecemento polos comentarios con que me axudaron a mellorar o texto. Os erros son só responsabilidade do autor. Para a realización da tese ao autor foille concedida unha axuda de apoio á etapa predoutoral do Plan Galego de Investigación, Innovación e Crecemento 2011-2015.

1. Introducción

En galego, coma na maioría das linguas, existen distintas formas de marcar unha diferenza de tratamento con respecto aos interlocutores. A cortesía² pódese demostrar mediante o uso das formas pronominais que se denominan *de tratamento* coma *vostede, usté, el/ela, vós*, etc.; e mediante o uso de formas nominais (ou léxicas) *de tratamento* coma *Señor/a, Don/a, tío/a*, etc. (Wardaugh, 1992: 295-320; Álvarez & Xove, 2002: 544-548; Freixeiro Mato, 2006: 121). No conxunto das linguas románicas, estas formas teñen atraído a atención dos estudosos, especialmente pola distribución do seu uso que realizan os falantes e tamén polas mudanzas que sufriron, tanto ao longo do tempo como dentro das variedades rexionais e etarias (vid. a bibliografía manexada para este traballo).

Nun artigo xa clásico, Roger Brown e Albert Gilman (1960) propuxeron que o uso das formas de tratamento depende das relacións de poder e solidariedade que existen entre os participantes na conversa. Segundo estes autores, as relacións baseadas no poder implicaron ata pouco antes de mediados do s. XX un uso non recíproco das formas de tratamento. É dicir, o superior recibía V e o subordinado T³. Pola contra, nas relacións non baseadas no poder, o trato era simétrico e o uso de T ou V dependía da clase social dos falantes: os membros da clase alta usaban entre eles V mentres os da clase baixa usaban T. Mais, co paso do tempo, comezaron a aparecer diferenzas no tratamento entre iguais. Deste xeito, as formas T reservábanse para as relacións nas que predominaba a intimidade e as formas V para as relacións dominadas pola formalidade (Brown & Gilman, 1960: 257).

Esta distinción foi a que orixinou para estes autores a emerxencia do que eles denominan *solidariedade*, como eixo determinante, cabo do poder, na elección de V ou T. As relacións dominadas pola solidariedade, fosen entre iguais ou entre superior e subordinado, favorecían o uso recíproco de T, mentres que as dominadas pola non solidariedade tendían ao emprego de V, de xeito que “the abstract result is a simple one-dimensional system with the reciprocal T for the solidary and the reciprocal V for the non solidary” (Brown & Gilman, 1960: 259). A partir deste momento,

-
- 2 Segundo Ramallo “a cortesía lingüística constitúe unha estratexia racional de comunicación utilizada polo falante para evitar situacións de conflito. Trátase dun subsistema dunha forma de comportamento máis xenérico e que podemos etiquetar como comportamento cortés. Ser cortés supón unha práctica determinada por unhas normas sociais que favorecen determinadas interaccións e que sancionan o seu incumprimento” (Ramallo, 2000: 492). Sobre a *cortesía lingüística* vid. tamén Escandell (1993) e Albelda & Barros (2013).
 - 3 Seguindo a convención habitual na literatura sobre o tema, V (do latín *vos*) representa os pronomes tipo *vostede(s)* (ou *usté(s)*), *vós*, *ustede(s)*, *vosté(s)*, etc.) mentres que T (do latín *tu*) fai o propio con *ti* (ou *tu*) / *vós* (Brown & Gilman 1960).

prodúcese unha expansión de T, xa que se perciben como solidarias situacións que antes non se interpretaban desa maneira coma, por exemplo, as relacións entre pais e fillos (Brown & Gilman, 1960: 261)⁴. Dito doutro xeito, produciuse unha relevante reestruturación do sistema de formas de cortesía e de non cortesía.

No contexto político-social de España, a innovación constituíu tamén un cambio desde enriba (Labov 1996: 145), promovido pola aristocracia madrileña a comezos do s. XIX e imitado progresivamente pola burguesía urbana da capital do reino ao longo dese século (Real Academia Española, 2009: I, 1255; García Godoy, 2010)⁵. Durante o primeiro terzo do s. XX, producíronse profundos cambios sociais que afectaron o Estado español: emigración masiva do campo ás cidades, desenvolvemento de partidos e sindicatos cunha ideoloxía igualitaria, aumento da taxa de alfabetización e perda de importancia da agricultura a favor da industria e os servizos (Molina Martos, 2020). Estas mudanzas contribuíron a aumentar o uso de T fronte a V, tamén entre as clases populares. Un cambio que non tería volta atrás no franquismo, cando se aceleraron os cambios socioeconómicos e un dos piares do réxime (a Falanxe) pulaba polo emprego de T (Real Academia Española, 2009: I, 1252, Molina Martos, 2020). Aínda así, especialmente no mundo rural e entre as persoas de máis idade, este cambio non se completou aínda hoxe (Fontanella de Weinberg, 1999: 1416). Volveremos sobre isto máis adiante.

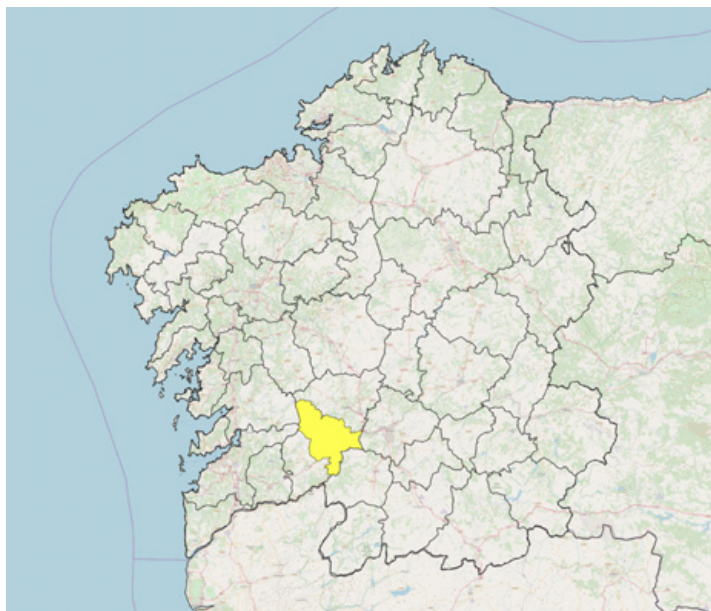
A xulgar pola bibliografía consultada e pola realidade observada, outras áreas lingüísticas non castelánfalantes de España participaron tamén desta mudanza (Ramallo, 2000; Álvarez & Xove, 2002; Institut d'Estudis Catalans, 2018: §13.3.1). Este cambio foi, en boa medida, compartido cos países do noso entorno (Brown & Gilman, 1960), tamén no caso de Portugal, onde T desprazou V en moitos contextos sociais e situacionais (Cintra, 1986)⁶. Non obstante, tanto o inicio do cambio coma a súa velocidade non foron idénticos. Sirva como exemplo o estudo de Medeiros (1996), realizado con informantes universitarios de ambos os dous países, onde se afirma que o uso de T para o trato de persoas maiores se implantou antes en España ca en Portugal.

- 4 Fernando Ramallo fai unha análise do caso galego nos mesmos termos ca estes autores: “en galego, o pronome *T* úsase con iguais para indicar solidariedade pero o pronome *V* pode usarse para indicar status, respecto, educación, etc. Xa que logo, non é o mesmo utilizar *V* para dirixirse a un superior (poder) ca facelo cun familiar maior (respecto) ou mesmo cun descoñecido (educación)” (Ramallo, 2000: 476). Algunhas propostas que complementan esta visión son debidas a Blas Arroyo (1994a, 1994b, 1994-1995, 2005) e mais a Scollon & Scollon (1995).
- 5 Segundo García Godoy (2010) a mudanza foi máis serodia noutras rexións do Estado coma Andalucía, mais tamén neste caso, a orixe do cambio sitúase nas cidades máis populosas coma Sevilla ou Cádiz.
- 6 Para o caso do portugués europeo, especialmente o centro-meridional, onde a forma *você* (inicialmente *cortés*) foi substituída en moitos dos seus contextos de uso por *o senhor / a senhora*, vid., alén da referencia clásica de Cintra (1986), os contributos de Faraco (1996), Menon (2006), Frias Conde (2011) e Lara (2012, 2013, 2017).

Os estudos sobre as formas de tratamento en galego non son moi abundantes (Álvarez, 1980, 1999, 2000; Ramallo, 2000; Rodríguez, 2000; Frías Conde, 2011), pero existe a convicción de que, coma noutras linguas, as formas T están suplantando as formas V e explícase este feito polos profundos cambios sociais que se produciron nas últimas décadas (Ramallo, 2000: 477). Con todo, bótanse en falta análises empíricas que confirmen ou non esta hipótese e que axuden a situar no tempo o momento en que se comezou a producir este cambio. É por este motivo polo que decidimos elaborar e publicar o presente artigo.

2. Metodoloxía

O territorio estudado é a comarca administrativa do Ribeiro, no oeste da provincia de Ourense (mapa 1). Nela estableceuse unha rede de dez puntos para que esta fose o suficientemente mesta como para garantir a representatividade territorial. Neste sentido, hai que indicar que a densidade da rede é de, aproximadamente, un punto por cada 40 Km². Os datos para o noso estudo proceden de 30 entrevistas realizadas en 10 localidades do Ribeiro (mapa 2). Os puntos de enquisa escollidos foron nove aldeas (de entre 31 e 367 habitantes) e a vila de Ribadavia, a poboación con máis

Mapa 1. A comarca do Ribeiro na división comarcal de Galicia

habitantes (3.199). Trátase das aldeas da Arnoia (A Arnoia), Abelenda (Avión), Vilar de Condes (Carballada de Avia), As Bouzas (Castrelo de Miño), Esposende (Cenlle), Louredo (Cortegada), Orega (Leiro), Penavaqueira (Melón), Regodeigón (Ribadavia) e Ribadavia (Ribadavia).

Mapa 2. Puntos de enquisa

En cada localidade foron entrevistadas tres persoas ao longo do ano 2014. Cada persoa pertence a un grupo de idade diferente: xeración I (máis de 60 anos), xeración II (entre 40 e 56 anos) e xeración III (entre 16 e 30 anos). O perfil de informante que procuramos foi o dun individuo nacido no lugar de enquisa, ao igual ca os seus pais e cónxuxe, e que vivise nel a maior parte da súa vida. Tamén se buscou que non tivese estudos superiores para que o nivel educativo dos informantes fose o máis homoxéneo posible. Cada un dos individuos é nomeado no texto mediante unha clave alfanumérica que reflicte o lugar de onde é (as tres primeiras letras), a súa idade no ano 2014 e o seu sexo (*h* ou *m* segundo sexan, respectivamente, home ou muller). Para as entrevistas foi empregado un cuestionario. Os datos utilizados para a elaboración deste traballo proceden das preguntas 5 (Vostede), 6 (Tratamento dos pais), 7 (Tratamento dos avós), 11 (Tratamento dunha persoa maior), 12 (Tratamento dun descoñecido maior) e 13 (Tratamento dun descoñecido menor). Mentres que a pregunta 5 foi realizada de xeito indirecto, as outras fórono de maneira directa (p. ex. Como trata(ba) vostede os seus pais?).

3. Formas de tratamento no galego do Ribeiro

O pronome de cortesía de uso máis frecuente no galego dos anos setenta do século pasado, segundo os datos do ALGa (1995: mapa 157), era a forma considerada como castelanismo *usté* (cast. *usted*), xa que foi recollida en 129 puntos dos 166 que forman a rede de enquisa dese atlas. Outras variantes recollidas no territorio galegofalante tamén frecuentemente empregadas eran *vostede* (40 localidades), *ustedede* (39) e *vosté* (17)⁷. Estas variantes alternaban en moitas ocasións nun mesmo punto, entre elas e coa forma *usté*. Pola súa grande tradición literaria, a variante escollida para o estándar galego actual foi *vostede* (ILG & RAG, 2003: 88), que contaba, como vimos de indicar, cunha razoable vitalidade na década de 1970. Aínda que non se pode descartar unha orixe endóxena desta forma (Álvarez, 1980: 35-38), creo que ten razón Mariño Paz cando afirma, de xeito ponderado, que

tanto *vosté* coma *vostede* son formas de tratamento carentes de tradición non contaminada en galego, probablemente importadas do castelán aínda que sometidas a unha galeguización que explicaría non só a terminación *-ede* de *vostede*, senón tamén, seguramente, a abertura da vogal pretónica en *vost(é)* ou *vost(ede)* (2003: 108)⁸.

Seguramente en moitas zonas de Galicia, *usté* ocupou, non só o lugar das formas non coincidentes co castelán *vostede* e *vosté*, senón tamén o de *vós* e *el/ela* (Álvarez, 2000). Segundo Fernández Rei (1990: 76), *vós* mantense como forma de cortesía intermedia entre *ti* e *vostede* en puntos illados do occidente coruñés⁹. Fóra deste ámbito territorial, foi recollido o uso cortés deste pronome por Cortizo Amaro quen, no seu traballo sobre o galego dalgúns lugares do concello de Avión (1998: 15), afirma que “as formas de cortesía de máis uso son *vós*, co verbo conxugado na seghunda persoa do plural, e o castellanismo *usté*. ¿Seica estuvestes enfermo?, ¿Onde ides mi padre?”. Álvarez e Xove (2002: 546), pola súa parte, ao comentaren a extensión de *el/ela* e *vós* como pronomes de tratamento sinalan que “ten carácter diatópico máis restrinxido o uso de *vós*” fronte ao de *el/ela*.

7 Agrupo baixo *vostede* as formas *v[o]stede* e *v[f]ostede*, recollidas maioritariamente no galego do oriente de Lugo, do Bierzo, e do centro-sur de Galicia. As outras variantes recollidas por ese atlas fórono en menos dunha decena de puntos: *vustede* (9 puntos), *osté* (8), *vusté* (4), *usted* (3) e *ustedede* (2).

8 Tamén no catalán a forma *vostè* se formou por contacto co castelán e esta desprazou a máis tradicional *vós* (DECLC s.v. *vós*). Tanto *vostè* coma *usted* proceden, polo tanto, do castelán *vuestra merced* (De Jonge & Nieuwenhujzen, 2009; Calvo Del Olmo 2011), tratamento cortés plenamente vixente en castelán ata o s. XVII, cando comezou a ser desprazado por *usted* (Real Academia Española, 2009: I, 1255).

9 O texto normativo indica que “as formas tradicionais, hoxe dificilmente recuperables, eran *vós* e *el* (*ela, eles, elas*), aínda vivas en certas zonas” (Instituto da Lingua Galega & Real Academia Galega, 2003: 88). Para a vixencia territorial destas variantes vid. Álvarez (1980: I, 153-160; 1999; 2000).

No que respecta ás localidades estudadas da comarca do Ribeiro, recolléronse tres variantes para a variable V: *ustede*, *usté* e *vostede*. No gráfico 1 móstranse cantos informantes usan cada unha das variantes. Utilizan *usté* 28 informantes e *ustede* é empregada por dous membros da xeración I (Pen78m e Lou75m). O informante Lou16h declara empregar *usté* e *vostede*. O uso que este informante fai de *vostede* pode explicarse polo contacto coa lingua estándar. A coexistencia de *ustede* na comarca xa fora recollida polo ALGa (1995: mapa 157) na localidade de Regodeigón. Non obstante, nesta localidade, para o presente traballo, só se recolleu *usté*, o que podería indicar que o pronome *ustede* tiña máis vitalidade outrora. Unha tendencia que tamén se observa, en tempo aparente, mediante a comparación dos usos lingüísticos das tres cohortes de idade.

As formas de intimidade recollidas son *ti* e *tu*, que se distribúen diatopicamente do seguinte xeito: no sur e centro da área estudada (A Arnoia, As Bouzas, Louredo, Penavaqueira, Regodeigón, Ribadavia e Vilar de Condes), os informantes dos tres grupos de idade declaran utilizar *tu*, excepto na vila de Ribadavia, onde o informante máis novo di usar *ti* (a forma do galego estándar); no norte da área (Abelenda, Esposende e Orega), a variante recollida foi *ti*.

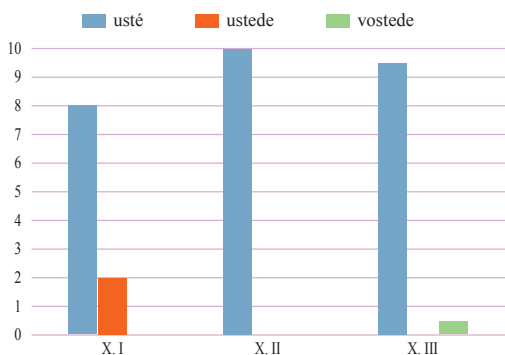

Gráfico 1. Distribución das variantes de V por xeracións

Como xa foi indicado, mediante o cuestionario indagamos sobre a distribución das variantes T e V. A cada informante preguntóuselle de maneira directa que formas emprega (ou empregaba) para diferentes interlocutores: avós, pais e persoas de idade, coñecidas e non coñecidas. Nas seguintes epígrafes estudamos o uso das formas T e V con estes interlocutores e comparamos a información obtida coa que achegan estudos particulares sobre outras variedades románicas do noso entorno. Como xa fixemos máis arriba, deterémonos, especialmente, na cortesía no español peninsular, xa que cremos que o cambio que se deu nesta lingua no referido á cortesía, motivou, ou acelerou, a mudanza que tamén se deu na nosa lingua.

4. Uso das formas de tratamento no galego do Ribeiro

4.1. Formas de tratamento para o pai e a nai

A bibliografía consultada sobre o español (Real Academia Española, 2009: I, 1255; Blas Arroyo, 2005), catalán (Nogué, 2005; Institut d'Estudis Catalans, 2018: §13.3.1) e portugués (Cintra, 1986; Cunha e Cintra, 2005: 293) é unánime en aseverar que, hoxe en día, o trato case único dos fillos cara aos pais nos respectivos territorios é T. Non obstante, isto non foi así no pasado (Real Academia Española, 2009: I, 1255; García Godoy, 2010; Molina Martos 2020), xa que é no s. XX cando este cambio, iniciado no s. XIX pola aristocracia madrileña (Real Academia Española, 2009: I, 1255; García Godoy, 2010), se asenta definitivamente. O tratamento non solidario e asimétrico, para pai e nai, non obstante, perdurou máis tempo (ata hoxe) no mundo rural (Blas Arroyo 2005; Nogué 2005: 368; Real Academia Española, 2009: I, 1255)¹⁰, especialmente entre os grupos menos letrados (Molina Martos, 2020) e de clase social máis baixa (Moreno Fernández, 1986).

Para o galego, Fernando Ramallo indica que

en Galicia, durante anos, un fillo dirixíase a seus pais utilizando o pronome de respecto, *en especial no mundo rural*. E isto non só en fillos maiores senón tamén na xente máis nova. Na actualidade este uso está practicamente desaparecido. Nas cidades, apréciase un desprazamento da forma *vostede* pola forma *ti*, que pode verse como unha transformación sintomática das relacións sociais cara á igualdade (2000: 477, itálicas miñas).

A observación de Ramallo sobre que o tratamento de V para os proxenitores amosa (ou amosaba) máis vitalidade no mundo rural é confirmada polos datos recadados polo alumnado de Filoloxía Galega da Universidade de Santiago de Compostela no ano 2011 a informantes de idade media e avanzada de diversos puntos de Galicia (Cid Fernández, Domínguez Oroña & Louredo Rodríguez, 2011). A inmensa maioría deles declararon usar V para o tratamento do pai e da nai.

No uso das formas escollidas para dirixirse aos proxenitores na área estudada, os membros das tres xeracións presentan diferenzas entre si, e das que os mesmos falantes son conscientes. Na xeración I, só os informantes Ore69h e Rib65h din

10 Sirvan como exemplo os estudos feitos sobre Madrid por Alba de Diego & Sánchez Lobato (1980) e sobre unha zona rural canaria por Medina López (1993). O tratamento de T para os pais é moito máis frecuente na segunda comunidade ca na primeira. Con respecto a Portugal, a bibliografía consultada non inclúe información sobre un posible trato de V aos proxenitores. Porén, nun artigo do xornal portugués *Observador* apúntase a que aínda se dá esta realidade nalgúns zonas (<https://observador.pt/opiniao/tu-voce-ou-senhor/>).

que trataban os seus pais de T. Se na vila de Ribadavia este trato era moi habitual, segundo nos indica Rib65h, nas aldeas era moi infrecuente. De feito, Ore69h afirma que era moi criticado na súa contorna por tratar de T os seus pais. Na xeración II, o uso de formas T e formas V está equilibrado, aínda que con maior frecuencia de uso de formas V. Neste grupo xeracional cinco informantes declaran atuar os pais e outros catro trátanos (ou tratáronos) de V. Un caso particular é o de Pen56h, quen di que de pequeno trataba de V os pais, pero na adolescencia pasou a tratalos de T. Para os falantes do grupo de idade III o trato habitual dos pais é de T; con dúas excepcións. Bou29h di que trata de V o pai e que trata a nai unhas veces de T e outras de V. Ore26h, en troques, utiliza V para os dous proxenitores (Gráfico 2)¹¹.

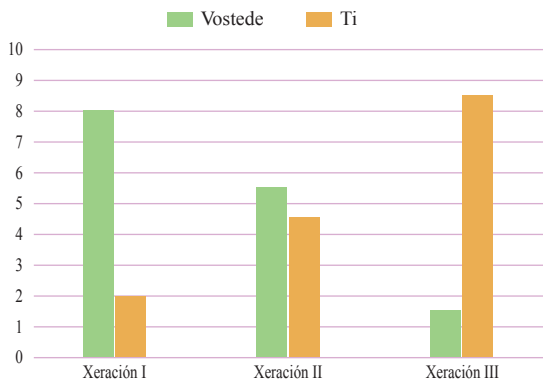

Gráfico 2. Uso de V e T cos pais

4.2. Formas de tratamento para os avós/avoaos

No tratamento para os avós non é raro o emprego de V, incluso en áreas non rurais, se ben se trata dunha variante en retroceso, cando menos no español peninsular, para o cal temos moitísima información (Alba de Diego & Sánchez Lobato 1980; Blas Arroyo 2005; Real Academia Española, 2009: I, 1256).

Os informantes das xeracións I e II declaran que para o trato con estes familiares empregan formas pronominais de tipo V, cunha única excepción en cada grupo de idade. No caso dos informantes maiores, Rib65h dixo que trataba de T os

¹¹ A súa irmá máis nova (duns 18 anos), en cambio, trata os pais de T. Esta situación é moi parecida á que se vive na casa de Ore47m, onde o fillo máis vello (uns 30 anos) a trata de V a ela pero non a súa filla máis nova (uns 20 anos), que a trata de T.

avós paternos, pero de V a avoa materna, que vivía na casa con eles. Este feito é especialmente interesante xa que demostra que a intimidade e a solidariedade non teñen por que ser fenómenos que se dean á vez (Molina Martos, 2002: 99, en nota).

Na xeración II, por outra parte, é Esp46m a única que dicía tratar de T a avoa (só coñeceu esa avoa). Ela mesma explica unha posible causa do tratamento de T, xa que, dado que a súa nai estaba en Suíza, a avoa era para ela unha “segunda nai”. Na xeración III, a situación é bastante diferente. Seis informantes tratan de V os avós e 4 fano de T. O gráfico 3 dá conta da distribución das formas segundo a xeración. Hai unha clara diferenza entre os informantes das xeracións I-II e os da III no tratamento dos avós. Nos informantes de máis de 40 anos o tratamento característico é V e nos menores de 30 o uso das dúas formas repártese de maneira moi similar, aínda que con predominio de T.

Se comparamos o uso de V para pais e nais e avós/as (Gráfico 4) comprobamos que a tendencia ao abandono do tratamento de respecto para os pais avanzou máis rapidamente ca no caso dos avós. Esta tendencia obsérvase prestando atención aos datos das dúas xeracións máis novas. Na xeración II case todos tratan (trataban na maioría dos casos) os avós de V e só a metade o fan cos pais. Na xeración III o uso de V para os avós é menor aínda ca o da xeración II con respecto aos pais (os pais dos membros da xeración II teñen unha idade similar aos avós dos membros da xeración III); e o tratamento de V aos pais é moi pouco frecuente nos individuos desta xeración. Polo tanto a maioría dos membros da cohorte xeracional intermedia diríxense con V aos seus pais e reciben T dos seus fillos e das súas fillas.

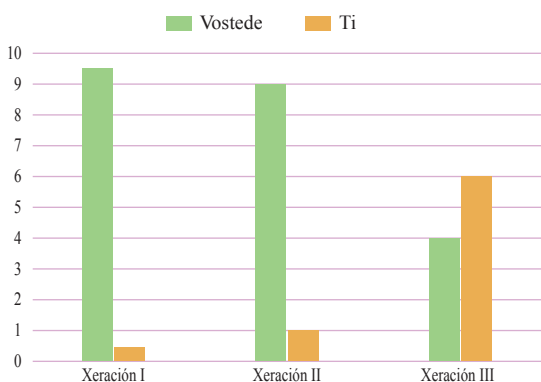

Gráfico 3. Uso de T e V cos avós

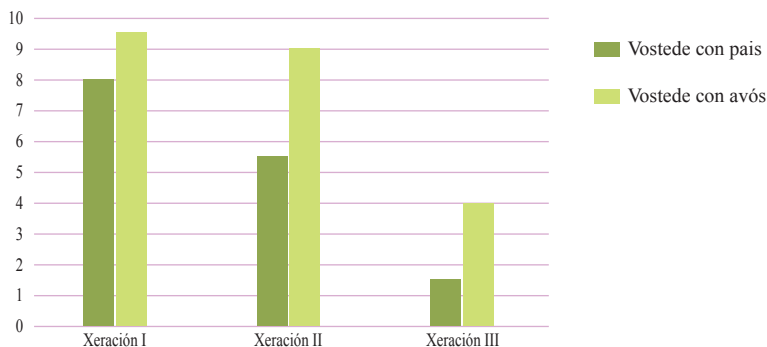

Gráfico 4. Uso de V con pais e avós

4.3. Formas de tratamento para maiores, coñecidos e descoñecidos

Ademais de recadar información sobre as formas de tratamento usadas cos membros da familia, interrogouse tamén sobre o tratamento empregado coas persoas coñecidas e descoñecidas de máis de 60 anos. A maioría dos informantes (24) das tres xeracións declaran usar formas V para o tratamento das persoas maiores coñecidas. O resto dos entrevistados (un da xeración I, dous da xeración II e tres da xeración III) din alternar o uso de T e V en función da “confianza” que teñan co interlocutor. Esa maior ou menor confianza está motivada por factores coma o carácter do interlocutor, a familiaridade con el, a amizade coa familia ou o tratamento que esixa. En definitiva, os datos mostran que o trato das persoas maiores coñecidas é variable e depende da relación que se teña con elas. Porén, para o tratamento das persoas maiores descoñecidas os entrevistados de todas as xeracións declaran usar V.

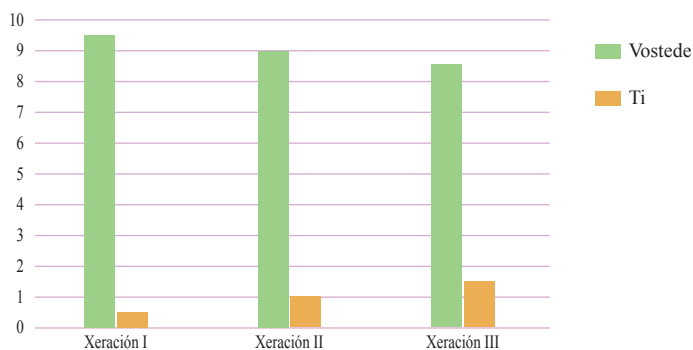

Gráfico 5. Uso de V con persoas maiores coñecidas

5. Conclusións

O emprego das formas V e T, segundo os datos analizados, e as observacións apuntadas polos entrevistados móstrannos que o uso das variantes atende a varios factores. Como indica Fernando Ramallo (2000: 475), “os factores que gobernan a conducta no tratamento son tan dispares que é difícil establecer unha teoría xeral”. A situación actual é consecuencia dunha serie de cambios xa producidos ou aínda en marcha, onde os costumes dentro das diferentes familias son elementos que se deben considerar na análise deste sistema de formas. Mesmo nunha pequena aldea pode haber diferenzas entre familias. Na miña opinión, faise necesario un estudo de campo en profundidade, que combine o cuestionario e a gravación de situacións espontáneas, e que teña en conta todo o dominio lingüístico galego. Este estudo debería deitar luz sobre aspectos coma as diferenzas no uso das formas V e T segundo o lugar de residencia (e/ou nacemento) do informante (cidade, vila, aldea), o seu sexo, a súa clase social e a súa idade. Tamén debería ter como punto de interese privilexiado as percepcións que os propios falantes teñen sobre o cambio, opinións que, a favor ou en contra, deixan ver moitas veces concepcións ideolóxicas que axudan a explicar o uso individual das formas de tratamento.

No noso traballo demóstrase que, como indica Blas Arroyo (1994-1995), a idade é un factor fundamental para a escolla entre T e V. Aínda así, este autor afirma que tamén inflúen outros factores, como o sexo e o contexto comunicativo, non contemplados no presente artigo. Con respecto ao factor xeográfico, a información proporcionada polo informante Rib65h apunta a que na vila de Ribadavia o uso de T se xeneralizou antes ca nas aldeas da comarca. Polo tanto, como indican os estudos xa citados para o castelán peninsular e o catalán, semella que é o carácter rural e lingüisticamente conservador da área estudada a que explica o mantemento, maioritario ata hai décadas, do uso de V dentro do ámbito familiar. Este tratamento era o *non marcado e socialmente aceptable* (Blas Arroyo, 2005) nas familias campesiñas ata, aproximadamente, os anos 70 do século pasado. Neste cambio semellou pesar a influencia dos modelos urbanos, que chegaron máis pronto ás vilas que ás aldeas.

Obsérvase, en conclusión, unha tendencia evidente ao abandono do uso de formas V no tratamento con pais, avós e maiores coñecidos e á xeneralización do trato con formas de tipo T. Esta tendencia, observable no comportamento dos falantes do grupo de idade II, continúa con máis intensidade nos falantes da xeración III. Os datos recadados semellan confirmar, polo tanto, a intuición de Ramallo (2000: 477). Isto non quita que se observen diferenzas de frecuencia no uso das dúas formas dependendo do interlocutor. Como vemos no Gráfico 6, o uso de V con persoas maiores coñecidas é máis frecuente no grupo de idade III ca o emprego de V con avós/as e pais e nais.

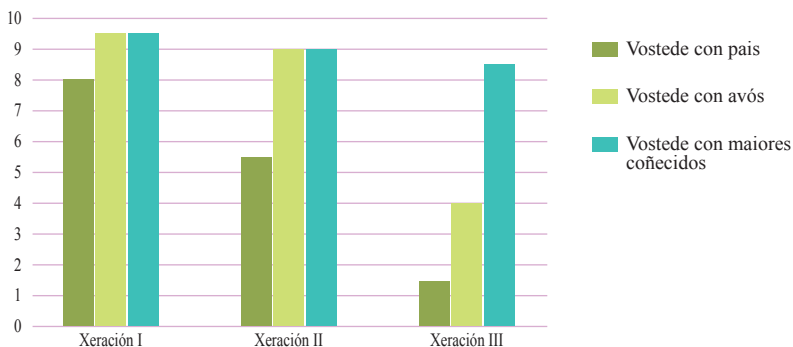

Gráfico 6. Uso de V con avós, pais e persoas maiores coñecidas

Á luz dos datos que temos, podemos establecer unha escala que determina o tratamento para os distintos interlocutores (Figura 1). Os situados máis á esquerda nela son os que reciben en máis ocasións formas do tipo V e os situados máis á dereita tenden a recibir T. Trátase dunha escala implicativa, i. e., o trato de T a unha persoa situada na parte esquerda implica normalmente o uso de T cos situados á dereita.

Figura 1. Escala sobre o uso de V no galego do Ribeiro

Referencias bibliográficas

- Alba de Diego, Vidal & Sánchez Lobato, Jesús (1980). “Tratamiento y juventud en la lengua hablada. Aspectos sociolingüísticos”, *Boletín de la Real Academia Española* LX, 95-130.
- Albelda Marco, Marta & Barros García, Mª Jesús (2013). *La cortesía en la comunicación*. Madrid: Arco/Libros.
- ALGa 1995 = García, C., Santamarina, A. (dirs.) & Álvarez Blanco, Rosario (coord.) (1995). *Atlas Lingüístico Galego, vol. II: Morfoloxía non verbal*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza / ILG.
- Álvarez, Rosario (1980). *O pronomes persoal en galego*, 2 vols. Tese de doutoramento (iné dita). Santiago de Compostela: Universidade.

- Álvarez, Rosario (1999). “Porque non todos somos iguais. Achega ó estudio do tratamento en galego”, en Álvarez, Rosario & Vilavedra, Dolores (coords.). *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*, vol. I. Santiago de Compostela: Universidade, 207-228.
- Álvarez, Rosario (2000). “¡Vivan eles, vivan elas!: Achega para o estudio do tratamento en galego”, en Riquer, Isabel de, Losada, Elena & González, Helena (eds.). *Professor Basilio Losada: ensinar a pensar con liberdade e risco*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 149-155.
- Álvarez, Rosario & Xosé Xove (2002). *Gramática da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Blas Arroyo, José Luis (1994-1995). “Tú y usted: dos pronombres de cortesía en el español actual. Datos de una comunidad peninsular”, *Estudios de lingüística*, 10, 21-44.
- Blas Arroyo, José Luis (1994a). “De nuevo sobre el poder y la solidaridad. Apuntes para un análisis interaccional de la alternancia *tú/usted*”, *Nueva Revista de Filología Hispánica*, XLII, 2, 385-414.
- Blas Arroyo, José Luis (1994b). “Los pronombres de tratamiento y la cortesía”, *Revista de Filología de la Universidad de La Laguna*, 13, 7-35.
- Blas Arroyo, José Luis (2005). “Los grados de la cortesía verbal: reflexiones en torno a algunas estrategias y recursos lingüísticos en el español peninsular contemporáneo”, *Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana* III, 1 (5), 9-29.
- Brown, R. & Gilman, A. (1960). “The pronouns of power and solidarity”, en Sebeok, T. A. (ed.). *Style in Language*. Cambridge: MIT press, 253-276.
- Calvo del Olmo, Francisco Javier (2011). “Sobre la gramaticalización de los tratamientos nominales en las lenguas románicas: paralelismos e influencias”, *Caligrama*, 2, 131-153.
- Cintra, Luís Filipe Lindley (1986²). *Sobre “formas de tratamento” na língua portuguesa*. Lisboa: Livros Horizonte.
- Cunha, Celso & Cintra, Luís Filipe Lindley (2005¹⁸). *Nova gramática do português contemporâneo*. Lisboa: Edições João Sá da Costa.
- DECLC = Coromines, Joan (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (9 vols.). Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- Cid Fernández, Alba, Domínguez Oroña, Mª Beatriz & Louredo Rodríguez, Eduardo (2011). *Estudo dialectal e sociolingüístico sobre as formas de tratamento en galego*. Trabajo de curso (inédito) para a materia Dialectoloxía galega.
- Cortizo Amaro, José Luís (1998). *O ghallegho dos sete lughares. O ghallegho que se fálaba, e inda se fala, nos lughares de Rubillón, Taboazas, Liñares, Baíste, Penedo, Couso e Acebedo (concello de Avión, Ourense)*. Vigo: Artes Gráficas Doyro.

- De Jonge, Robert & Nieuwenhuysen, Dorien (2009). “Formación del paradigma pronominal y formas de tratamiento”, en Company, Concepción (dir.). *Sintaxis histórica de la lengua española. Segunda parte: La frase nominal*. México D. F.: UNAM / Fondo de Cultura Económica, vol. 2, 1593-1671.
- Escandell Vidal, Mª Victoria (1993). *Introducción a la pragmática*: Madrid / Barcelona: UNED / Anthropos.
- Faraco, Carlos Alberto (1996). “O tratamento você em português: uma abordagem histórica”, *Fragmenta*, 13, 51-82.
- Fernández Rei, Francisco (1990). *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Xerais.
- Fontanella de Weinberg, Mª Beatriz (1999). “Sistemas pronominales de tratamiento en el mundo hispánico”, en Bosque, Ignacio & Demonte, Violeta (dirs.): *Gramática descriptiva de la lengua española*. Madrid: Espasa, 1399-1425.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (2006²). *Gramática da lingua galega, vol. II: Morfosintaxe*. Vigo: A Nosa Terra.
- Frías Conde, Xavier (2011). “Revisitando o sistema dos pronomes de cortesía no diassistema galego-português”, *Revista de lengua y literatura catalana, gallega y vasca*, 16, 113-124.
- García Godoy, María Teresa (2010). “El tratamiento a los progenitores en el español peninsular (siglo XIX). Contraste de dos variedades geográficas”, en Hummel, Martin, Kluge, Bettina & Vázquez Laslop, María Eugenia (eds.) (2010). *Formas y fórmulas de tratamiento en el mundo hispánico*. México DF: El Colegio de México / Karl-Franzens-Universität Graz, 595-617.
- Instituto da Lingua Galega & Real Academia Galega (2003³). *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Institut d’Estudis Catalans (2018). *Gramàtica esencial de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans. Disponible en: <https://geiec.iec.cat/gramatica.asp>.
- Labov, William (1996). *Principios del cambio lingüístico, vol I: Factores internos*. Tradución de Pedro Martín Butragueño. Madrid: Gredos.
- Lara, V. (2012). “Ustedes instead of vosotros and vocês instead of vós: an analysis through the Linguistic Atlas of the Iberian Peninsula (ALPI)”, *Dialectologia, Special Issue 3*, 57-93. Disponible en: <http://www.publicacions.ub.edu/revistes/dialectologiaSP2012/>.
- Lara, V. (2013). “Vocês por vós en el portugués europeo: un fenómeno en auge”, en Viejo Fernández, X. (ed.). *Estudios sobre variación sintáctica peninsular*. Oviedo: Trabe, 99-123.
- Lara, V. (2017). “La desaparición de vocês como forma de tratamiento cortés en el portugués europeo”, *Limite* 11.1, 135-163

- Mariño Paz, Ramón (2003). *O idioma galego no limiar da súa renacementa*. Monografía 2 da *Revista Galega de Filoloxía*. Disponible en: http://illa.udc.es/rgf/pdf/mon_2.pdf.
- Medeiros, Sandi Michele de Oliveira (1996). “Contribuição para um estudo comparativo de formas de tratamento em Espanha e Portugal”, en Carrasco González, Juan M., Fernández García, Mª Jesús & Leal, María Luísa Trindade Madeira (eds.). *Actas del Congreso Internacional de Historia y Cultura de la Frontera - 1er Encuentro de Lusitanistas Españoles*, vol. II. Cáceres: Universidad de Extremadura, 123-139.
- Menon, Odete P. S. (2006). “A história de *você*”, en Guedes, Marymarcia, Berlink, Rosane A. & Murakawa, Clotilde A. A. (orgs.). *Teoria e análise lingüísticas: novas trilhas*. Araraquara / São Paulo: Laboratório Editorial da FCL / Cultura Acadêmica, 99-160.
- Molina Martos, Isabel (2002). “Evolución de las fórmulas de tratamiento en la juventud madrileña a lo largo del siglo xx: un estudio en tiempo real”, en Rodríguez González, Félix (coord.). *El lenguaje de los jóvenes*. Barcelona: Ariel, 97-121.
- Molina Martos, Isabel (2020). “Linguistic Change and Social Transformation: the Spread of *tuteo* in Restoration Spain and Second Republic (1875-1939)”, en Hummel, Martin & Lopes, Célia (eds.). *Address in Portuguese and Spanish. Studies in Diachrony and Diachronic Reconstruction*. Berlín: Mouton de Gruyter, 443-480.
- Moreno Fernández, Francisco (1986). “Sociolingüística de los tratamientos. Estudio sobre una comunidad rural”, *Anuario de Letras*, 24, 87-120.
- Nogué, Neus (2005). *Dixi de persona i marcs participatius en català*. Tese de doutoramento inédita. Disponible en: <http://diposit.ub.edu/dspace/handle/2445/41612>.
- Real Academia Española (2009). *Nueva gramática de la lengua española. Vol. I Morfología. Sintaxis I*. Madrid: RAE.
- Ramallo, Fernando (2000). “Pragmática”, en Ramallo, Fernando, Rey Doval, Gabriel & Rodríguez Yáñez, Xoan Paulo (eds.). *Manual das ciencias da linguaxe*. Vigo: Xerais, 443-512.
- Rodríguez, José Luis (2000). “Para um perfil das formas de tratamento: *vostede / vosté... você*”, en Rodríguez, José Luis (ed.). *Estudos dedicados a Ricardo Carvalho Calero*, vol I. Santiago de Compostela: Parlamento de Galicia / Universidade, 847-883.
- Scollon, Ron, Scollon, Suzanne (1995). *Intercultural communication. A discourse approach*. Malden: Blackwell.
- Wardhaugh, Ronald (1992). *Introducción á sociolingüística*. Tradución de Mario Cal Varela. Santiago de Compostela: Universidade.